

Тураров Д.Р., Кулиев И.У.

Қазақстанда азық-түлік қауіпсіздігін алдын алу аясында ауыл шаруашылығының салалық даму мәселелері

Бүгінде жер бетінде адам санының өсуіне орай халықты азық-түлікпен қамту өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Ауыл-шаруашылығын дамыту халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуді жақсартады, мұнай-газ және басқа да табиғи ресурстардың әлемдік бағалық конъюктурасының төмен тұрақсыздығында экспортты әртараптандырады, нарыққа қатысты инфляцияны бәсеңдетіп, қаржылық және ақшалай жүйені сауықтырады. Осы себепті еліміздің аграрлық саласының даму бағыттарын айқындай отырып, оны әртараптандыру, инновациялық технология негізінде еңбек өнімділігі мен саланың бәсекелестік қабілетін арттыру маңызды. Біздің елімізде экологиялық таза, сапалы азық-түлік пен қамтамасыз етуге қажетті табиғи-климаттық және экономикалық алғышарттар бар.

Сондықтан ауыл шаруашылығын дамытуды маңызды мәселелер тұрғысынан қарау қажет. Осыны ескере отырып, берілген мақалада азық-түлік қауіпсіздігін алдын алу жағдайында ауыл шаруашылығының салалық өндірісі мәселелерінің статистикалық талдауы келтірілді, өнімділігін арттырудың ғылыми-инновациялық әдістемелері мен қолдау тетіктері ұсынылған және сыртқы нарыққа тасымалдаудың бағыттары қарастырылған.

Түйін сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, азық-түлік қауіпсіздігі, субсидия, импорт, экспорт, өндірістік технология, инфрақұрылым.

Turarov D.R., Kuliev I.U.

The problems of the sectoral development of agriculture in Kazakhstan in the framework of food security

Nowadays growing of the world population food provision today, becoming one of the most pressing issues. The development of agriculture will increase food security of population, diversify exports in terms of low prices for oil, gas and other natural resources; will reduce inflation in the market, improve the condition of the financial and monetary system. In this regard, it is important to diversify the agricultural sector and the definition of the direction of development, increasing productivity and competitiveness of the sector based on innovative technologies. In our country there are all the economic and climatic conditions to ensure an environmentally friendly and high-quality food. Therefore, the development of agriculture should be considered as a package.

This article contains a statistical analysis of the issues of agricultural industry with the framework of food security, proposed scientific and innovative methods to improve performance, consider mechanisms to support the domestic market and export directions to foreign markets.

Key words: agro industrial complex, food security, subsidies, import, export, production technologies and infrastructure.

Тураров Д.Р., Кулиев И.У.

Проблемы отраслевого развития сельского хозяйства Казахстана в рамках обеспечения продовольственной безопасности

В связи с ростом населения мира обеспечение продовольствием сегодня ставится одним из актуальных вопросов. Развитие сельского хозяйства способствует продовольственному обеспечению населения; диверсификации экспорта, что особенно важно в условиях нестабильности конъюнктуры на мировых сырьевых рынках; а также способствует снижению инфляции и оздоровлению финансовой системы.

В связи с этим важным является диверсификация аграрного сектора с учетом определения в направлении развития, повышение производительности труда и конкурентоспособности сектора на основе инновационных технологий. В нашей стране есть все экономические и климатические предпосылки к обеспечению экологически чистым и качественным продовольствием. Поэтому вопросы развития сельского хозяйства необходимо рассматривать в комплексе.

В данной статье представлен статистический анализ вопросов отраслевого производства сельского хозяйства в рамках обеспечения продовольственной безопасности, предложены научно-инновационные методы повышения производительности, рассмотрены механизмы поддержки внутреннего рынка и направления экспорта на внешние рынки.

Ключевые слова: агропродовольственный комплекс, продовольственная безопасность, субсидия, импорт, экспорт, производственные технологии, инфраструктура.

**ҚАЗАҚСТАНДА
АЗЫҚ-ТҮЛІК
ҚАУІПСІЗДІГІН АЛДЫН
АЛУ АЯСЫНДА
АУЫЛШАРУАШЫЛЫ-
ҒЫНЫҢ САЛАЛЫҚ
ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Қазіргі таңда жер бетінде адам санының өсуіне орай халықты азық-түлікпен қамту өзекті мәселелердің біріне айналып келе жатқаны анық. Осы жайында Елбасы әр жылғы жолдауларында еліміздің аграрлық саласының даму бағыттарын айқындай отырып, оны әртараптандыру, инновациялық технология негізінде еңбек өнімділігі мен саланың бәсекелестік қабілетін арттыру, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелеріне қатысты нақты тапсырмалар беріп келеді. Ендеше ауылшаруашылығын дамыту қоғамымыздағы әлеуметтік-экономикалық ахуалға, мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігіне, экономикамыздың барлық саласының жағдайына шешуші дәрежеде ықпал етеді. Біздің елімізде экологиялық таза, сапалы азық-түлік пен қамтамасыз етуге қажетті табиғи-климаттық және экономикалық алғышарттар бар. Сондықтан ауыл шаруашылығын дамытуды оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруды маңызды мәселелер тұрғысынан қарау қажет [1].

Агроөнеркәсіп кешенін дамыту арқылы халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуді жақсарту немесе әлеуметтік шиеленісті азайту, мұнай, газ және басқа да табиғи ресурстардың әлемдік бағалық конъюктурасының төмен тұрақсыздығында экспортқа шығарылуын қысқартып, осы нарыққа қатысты инфляцияны бәсеңдетіп, қаржылық және ақшалай жүйені сауықтырады. Түрлі себепті дағдарыс жағдайында ауылшаруашылығының мәселелерін шешу және Қазақстандағы агроөнеркәсіп өндірісінің тиімді жоғарылауы оның жағдайын бөлшектеп талдау, кемшіліктерін анықтау қорларды іздестіру және оның дамуын қарастырусыз мүмкін емес.

Бүгінде ауыл шаруашылығы саласындағы жұмыспен қамтылған халықтың саны статистикалық мәлімет бойынша 2073555 адамды құрайды, яғни бұл дегеніміз жалпы елдегі халықтың саны бойынша 17439300 адамның 11,89%-ын құрайды деген сөз. Дегенмен, бұл көрсеткіш бізді қуанта қоймасы анық, бұл көрсеткіш экономикасы дамыған елдерде бізбен салыстырғанда әлде қайда жоғары. Агроөнеркәсіптің саласында жұмыспен қамтылған халықтың басым бөлігі Алматы облысында 422976,0 мың одан соң, Оңтүстік Қазақстан облысында 417407,0 мың адам, Жамбыл облысы 201465,0 мың адам, Қостанай облысы 189386,0 мың адам, Шығыс Қазақстан облысында 179785,0

мың адамды құрайды. Осы көрсеткіштер еліміздегі ауылшаруашылығында еңбектің аймақтық қамтылуының біркелкі еместігін аңғартады.

Жалпы ауыл шаруашылығы өнімінің көлемі 2014 жылғы 2527,9 млрд. теңгені құрады, бұл алдыңғы жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 1%-ға артық (соның ішінде өсімдік шаруашылығы өнімінің шығарылымы 1327,9 млрд. теңгені, мал шаруашылығы өнімі – 1189,6 млрд. теңгені құрайды). Өсімдік шаруашылығы өнімінің нақты көлем индексі 98,5%-ды, мал шаруашылығы өнімі – 103,9%-ды құраған. Ауыл шаруашылығы өнімі мен оны қайта өңдеу өнімдерінің экспорты 2014 жылы 6,2%-ға төмендеп, 2,6 млрд. АҚШ долларын құрады. Бұл ретте АӨК өнімі импортының 6%-ға (4,2 млрд. теңге) төмендеуі байқалған. Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар көлемі 2014 жылы 19,1%-ға ұлғайып, 173,3 млрд. теңгені құраған, оның тамақ өнімдері өндірісінің негізгі капиталына инвестициялар көлемі 21,9%-ға артып, 42,7 млрд. теңгені көрсетіпті. Дегенмен, бұл көрсеткіштер қазіргі дағдарыс әсерінен қаржының жетіспеушілігінде саланың еңбек өнімділігі аса төмендеп кетпегенін байқатады. Азық-түліктің негізгі түрлері бойынша ішкі нарықтың отандық өндіріс есебінен қамтамасыз етілуі 80%-дан астамды құрап отыр.

Ауыл шаруашылық есеп статистикасында 2014 жылы барлық ауыл шаруашылығы дақылдарының егіс алқаптары шамамен 21,2 млн. га құрапты (2013 жылдың деңгейінде). Дәнді дақылдардың егіс алқаптары 15,2 млн. га., оның ішінде бидай – 12,4 млн. га. Майлы дақылдар 2,3 млн. га, мақта – 127,5 мың га, картоп және көкөніс-бақша дақылдары – 414,3 мың га, малазықтық дақылдар – 3,1 млн. га алқапта орналастырылған екен.

Бидайдың алқабы «ең жоғарғы» 2009 жылмен салыстырғанда 2,4 млн. га қысқарыпты. Атқарылған шаралар бидайға деген сұраныс пен ұсынысты теңдестіруге, баға демпингінің туындауы шарттарын болдырмауға, ауыспалы егісті жақсартуға және жемазықтық дәнді, майлы, жарма және көкөніс-бақша дақылдарының алқаптарын кеңейтуге мүмкіндік бергенін аңғаруға болады.

2014 жылғы егін жинау ауа-райының өте күрделі болуына қарамастын дәнді дақылдар 14855,3 мың га алқаптан жиналыпты, бұл жиналуға жататынның (14988,2 мың га) 99,1% құрайды, майлы дақылдар – тиісінше 2021,6 мың га және 90,2% (2241,1 мың га). Алғашқы салмақ бойынша 18,9 млн. тонна астық жиналған, оның ішінде бидай – 14,5 млн. тоннаға жуық, арпа – 2,5 млн. тоннадан астам, қарақұмық – 57,4 мың

тонна, жүгері – 666,2 мың тонна, күріш – 468,3 мың тонна. Өткен жылдың деңгейінен жүгерінің 101,9 мың тоннаға, күріштің – 68,6 мың тоннаға артық жиналғанын атап өту керек.

Бұл ретте бидайдың жалпы жиыны тазаланғаннан кейінгі салмақта 17,0 млн. тонна, бұл ішкі қажеттілікті ескере отырып, экспорттық әлеуетті 7,0 млн. тоннаға дейін жеткізуге мүмкіндік берді. 2014 жылғы 1 шілдеден 2015 жылдың 10 қаңтарына экспортқа бидайға шаққандағы ұнды қоса есептегенде 3,6 млн. тоннаға таяу астық тиіп жөнелтілді, оның ішінде бидай – 2,2 млн. тоннадан астам, ұн (бидайға шаққанда) – 1,4 млн. тоннаға жуық. Экспорттағы ұнның үлесі 38% құраған [2].

Экспортқа және республика ішінде астық тасымалду үшін жылжымалы құралмен қамтамасыз етуде қиындықтар жоқ. Қазақстан астығының сату рыногын ұлғайту, оны үшінші елдердің рыногына жылжыту үшін тасымалдау шығындарын субсидиялау, экспорт инфрақұрылымын және көліктік логистиканы дамыту бойынша шаралар жүзеге асуда. Мысалы, Әмірабад айлағында (Иран) астықты жылдық өткізу қабілеттілігі 700 мың тоннаға дейін жететін және бір мезгілде сақтау көлемі 53 мың тонна болатын астық терминалы пайдалануға берілді. Оны іске қосу нәтижесінде Иран және Кавказ мемлекеттерінің рыногына астық экспорты үшін көліктік-логистикалық тізбе құру жұмысы аяқталды. Каспий теңізінде Ақтау айлағы – Әмірабад айлағы көліктік-логистикалық дәлізінің құрылуы астықты Иран рыногына экспорттаумен қатар өзара астық алмастыру (SWAP) операциялары арқылы оларды үшінші елдердің рыногына шығару мүмкіндігін береді. Сондай-ақ, Өзен – Горгань темір жол желісін салу жүзеге асырылды, ол Қазақстанды (Түркіменстан аумағы арқылы) Иранмен байланыстырады және қазақстандық астықтың экспорттық және транзиттік әлеуетін 3 миллион тоннаға дейін өсіруге мүмкіндік береді. Бұл жоба Қазақстанды Түркіменстан, Иран, Парсы шығанағындағы елдермен, Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Азия елдерімен тікелей жалғастыратын қосымша транзиттік жол құруға бағытталған.

Қазақстандық астықты экспорттаудың келешегі бар бағыттың бірі Қытай болып табылады. «Азық-түлік келісімшарт корпорациясы» ҰК» АҚ Қытай шекарасында темір жол астық терминалын салу жөніндегі мәселемен шұғылданды. Бұл терминалдың жылдық өткізу қабілеттілігі шамамен 500 мың тонна көлемінде болады және оны 1 миллион тоннаға дейін өсіру мүмкіндігі қарастырылады. Осындай есеппен салынатын

терминалда бір мезгілде 25 мың тонна астық сақтауға болады. Бұл аталған тасымал өткізу нарықтары еліміздің әлемдегі астық экспорттындағы әлеуетін сақтап, саланы одан әрі дамытуға мүмкіндіктер беретіндігін көрсетеді [3].

Енді мал шаруашылығы өнімдерінің өндірісіне келетін болсақ, 2015 жылғы 1-қаңтарда ҚР ҰЭМ статистика жөніндегі комитетінің мәліметтеріне қарағанда республика аумағында өткен жылдың осы уақытымен салыстырғанда шаруашылықтың барлық категориясында жылқы малының саны 8,6%-ға артып, 1937,9 мың басты; ірі қара мал саны 3,1%-ға өсіп, 6032,7 мың басты; қой мен ешкі 2%-ға, 17,9 млн. басты, түйе 3,1%-ға 165,9 мың бас, құс 2,5%-ға 35,0 млн. басты құрады. Шошқалардың саны 4,1%-ға қысқарып 884,7 мың басты құрағанын байқауымызға болады.

2014 жылғы қаңтар-желтоқсан айларында сәйкесінше 2013 жылмен салыстырғанда ет өнімі өндірісі (соғымдық салмақта) 3,4%-ға артып, 900,2 мың тоннаны, сәйкесінше сиыр сүті 2,8%-ға артып, 5067,9 мың тоннаны, тауық жұмыртқалары 10,1%-ға артып 4291,2 млн. дананы құраған. Сонымен қатар оң өсім шаруа қожалығын қоса отырып, барлық агроқалыптасуларда байқалады. Осылайша мал және құстың саны 2011 жылмен салыстырғанда 5,6 %-дан 6,2%-ға, мал шаруашылығы өндірісі 2%-дан 15,8%-ға артқанын көреміз. *Елімізде, фермерлік шаруашылықты дамыту* 2011-2013 жылдар аралығында «Сыбаға» бағдарламасы аясында аналық мал басын 174 мың басқа алу жоспарында. 222,6 мың бас сатып алынып, артығымен орындау 28%-ды құраған. Ал, 2014 жылы жеткізілген көрсеткіштерге сәйкес ІҚМ жалпы басы 50,0 мың бас фермерлік шаруашылықтар желісін құру қажет болды. Бүгінгі таңда бұл бағдарлама аясында 56,6 мың басқа жуық ІҚМ аналық мал басы алынып, 113%-ды құрады [2].

Малшаруашылығы саласында сапалы да мол өнім беретін асыл тұқымды шетелдік малдарды импорттау және біздің жағдайларға бейімделген жоғары генетикалық сипаттамасы бар тұқымдардың әлеуетін пайдалану арқылы жергілікті тұқымдардың тектік қорын жақсарту ісіне ерекше мән берілуде. Осы арқылы біз еліміздің мал шаруашылығы өнімдерінің экспорт көлемін мейлінше жедел шешу бағытын ұстанып отырмыз. Жалпы, республика көлемінде мал шаруашылығының қазіргі жағдайын қанағаттанарлық деп айтуға болмайтынын бәріміз де білеміз. Малдың ет, сүт өнімділігі жем-шөппен қамтамасыз етуіне, күтіп-бағу технологиясымен бірге

оның генетикалық тегіне де байланысты болатыны белгілі. Өтпелі кезеңде жалпы мал басымен бірге асыл тұқымды малдың да үлес салмағы 4-5 пайызға дейін азайып кеткені рас. Осыған сәйкес республика көлемінде шаруашылықтарда мал тұқымын асылдандыруды мемлекет тарапынан біртұтас жүйеге түсіріп, қолдау мақсатында кең ауқымды селекция бағдарламасы мақұлданды. Бұл бағдарламаның басты мақсаты, ірі қара өсіретін барлық шаруашылықтарды қамти отырып, оларға мал тұқымын асылдандыру саласындағы ғылыми жаңалықтарды, озат тәжірибелерді, компьютерлік технологияны пайдалану жүйелерін қарқынды түрде енгізу, осы арқылы кең ауқымды селекцияны дамыған мемлекеттердегі секілді заман талабына сай жолға қою болып табылады. Ал бұл ақыр аяғында мал өнімділігін арттыруға орасан зор ықпал ететін болады. Осы бағдарламаны жүзеге асыру барысында, 2010 жылы ғалымдардың белсене қатысуымен республика бойынша 812 шаруашылықтардағы ірі қара мал басы сұрыпталып, олар бойынша ақпараттар бірыңғай ақпараттық-сараптамалық жүйеге (АСЖ) енгізілді. Яғни, қазір республика көлемінде ірі қара мал тұқымын асылдандыруға бағытталған орталық селекция ядросы құрылған. Енді осы АСЖ-ның есептеп шығаруына байланысты аталған шаруашылықтарда әрбір аналық сиырға ғылыми-инновациялық тұрғыдан, қандай бұқаның ұрығын салуға болатынын анықтап айтуымызға болады. Сонымен қатар, осы бағдарлама бойынша «Родина» шаруашылығы базасында тиісті жабдықтармен қамтамасыз етілген лаборатория құрылып, ірі қара малдың жоғары өнімді ет, сүт беретін шетелдік 7 тұқымнан тұратын 60 бас донор сиырлары алынды. Сондай-ақ, эмбриондарды трансплантация жасайтын 20 маманды оқытып шығарған. Олар 743 эмбрионды алып, 431 сиырға отырғызып, 350 бұзау алды. Осы жоғарыда аталған жұмыстар бұдан былай да атқарыла береді. Сонымен қатар, шаруашылықтарда «Асыл Түлік» АҚ орталығындағы және де шетелдерден алынып келінген көп өнім беретін бұқалардың ұрықтарын кеңінен пайдаланып, малды қолдан ұрықтандыру жұмыстарын кең көлемде жүргізу ісі қолға алынуда. Біз осы істердің барлығынан үлкен нәтиже күтеміз [3].

Мемлекеттің ауыл шаруашылығына қатысты алдағы бес жылда жүзеге асырылатын іс-шаралар кешені негізінен мына салаларға бағытталмақ: астық өндірісі және оның терең өңдеу, ет өндірісі, ет және ет өнімдері экспорты, сүт және сүт өнімдері өндірісі, май дақылдарын өндіру және өңдеу, құс шаруашылығы, көкөніс өнімдері

өндірісі, ақ қант және қант қызылшасы өндірісі және жұқа жүн өндірісі. Елімізде тұтастай экономика бойынша бір қызметкерге жылына 17 мың доллардың өндірілген өнімі келсе, дамыған елдерде бұл көрсеткіш ең кемінде 90 мың долларды құрайды. Онда ауыл шаруашылығында бір жұмыс істеуші жылына 50-60 мың доллардың өнімін өндірсе, бізде бұл шамамен 3 мың долларға жетер-жетпес қана. Айырмашылық жер мен көктей. «Қорытынды түсінікті, – дейді Елбасы осыған орай өз Жолдауында, – бізге жағдайды түзету – өнімділікті арттырып, инновацияларды ендіру керек». Сондықтан үдемелі индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттерінің бірі өнеркәсіптің өңдеуші салаларында еңбек өнімділігін 2 есеге, ал агроөнеркәсіптік кешенде – 4 есеге көбейту болып отыр.

Бүкіл әлемдегі азық-түлік тауарларына деген сұраныстың өсуін және бағалардың қымбаттауын ескере отырып, отандық аграрлық секторды дағдарыстан кейінгі дамытуға әрі оны технологиялық қайта жарактандыруға және кең ауқымды жаңғыртуға бағытталған, ауыл шаруашылығы индустриалды-инновациялық даму бағдарламасы өз деңгейінде жүзеге асуы тиіс. Белгіленген осы стратегиялық жоспар бойынша соңғы үш жылда 10 ірі қазіргі замандық өнеркәсіптік жылыжай іске қосылса, әрбір облыста жүздеген шағын жылыжайлар салынады. Сондай-ақ, соңғы бес жылда 44 мың тонна өнім сақтауға мүмкіндік беретін, 11 көкөніс сақтау қоймасы салыну үстінде. Бұл өз кезегінде жыл сайынғы көкөніс тапшылығын 24%-ға төмендетпек. Бір қалыпты оңтайлы жылу режимін ұстап тұратын, автоматтандырылған желдеткіш жүйесі жұмыс істейтін озық технологиялар қолданылатын бұл қоймалар жүйесі сақталатын өнімнің шығынын 40%-дан 4%-ға дейін қысқартуға мүмкіндік береді [3].

АӨК-ті дамытудың мемлекеттік бағдарламасы аясында ауыл шаруашылық өндірісін субсидиялауда бірқатар өзгерістер бар. Ауыл шаруашылығы министрі айтуынша, ынталандырушы рөлін арттыру мақсатында мемлекеттік қолдау шараларын жетілдірілді. Ол үшін қазіргі субсидиялау механизмдері қайта қарастырылған. Соның ішінде астық өндірісінде мемлекеттік

қолдау тек арнайы агротехнологияларды ұстанған ауыл шаруашылық өндірушілеріне берілетін болады. 2011 жылдан бастап астық гектарына субсидияны су сақтаушы технологияларды пайдаланғандарға беріліп, өндіріспен пен тұқым сатуды арзандату тәртібі өзгертіліп, отандық гербицидтер арзандайды. Мұндай шаралар интенсивті су сақтаушы технологияларды ендіруді ынталандыру мақсатында жүзеге асырып жатыр. Ал қант қызылшасы, мақта және май дақылдарының өндірісі мен өңдеуін ынталандыру мақсатында екі сатылы төлемдер жүйесі енгізілетін болады. Яғни, шаруалар төлемдердің 70%-ын егіс жұмыстарынан кейін және қалған бөлігін өнімді қайта өндіруге жібергеннен кейін берілетін болады. Бұл шара тауар өндірушілердің соңғы өнім алуға қызығушылығын тудырып, қайта өңдеу қуаттылықтардың максималды жүктелуі қамтамасыз етіледі. Алғаш рет қорғалмалы топырақтағы ерте көкөністер өндірісіне субсидиялау енгізілмек. Ал тамшылатып суару арқылы өндірісте субсидиялар көлемі екі есе ұлғайтылады.

Мемлекеттік қолдау дифференсациясы тек өсімдік шаруашылығында емес, сонымен қатар малшаруашылығында да жүргізілуде. Малдардың тұқымдылығының қажетті деңгейін қалпына келтіру мақсатында субсидиялау қатаң түрде селекциялық жұмыстармен байланыстырылады. Құс шаруашылығында субсидиялар қазіргі барлық құс шаруашылықтарына бірдей емес, тек өндірістік фабрикаларға, соның ішінде технологиялық қамтамасыз етілу деңгейіне байланысты дифференсацияланып берілетін болады [4].

Қорытындылай келгенде, агроөнеркәсіптік кешенді индустрияландыру, оған қол жеткізу үшін саланың техникалық жарактандырылуын, агротехнологиялардың мүлтіксіз сақталуын, қамтамасыз ете отырып, өндірістің ғылыми тұрғыдан қамтылуы мен қазіргі замандық инновациялық әзірлемелердің іске қосылуын барынша ойластыру мен жүзеге асыру қажет. Сонымен қатар, ауылшаруашылығы өндірісінің инфрақұрылымдарын дамыту бағыты бойынша өңдеу мен өткізудің тиімді моделін қалыптастыру, қаржы ақпараттық маркетингтік жүйені нығайту, сапаға бақылауды күшейту маңызды.

Әдебиеттер

- 1 ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халқына Жолдауы «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Астана. 14 желтоқсан, 2012 жыл.
- 2 «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2014 жылғы қорытындылары және 2015 жылға арналған міндеттері туралы» есебі.

- 3 www.egemen.kz // 25.03.11; 12.11.11
- 4 <http://mgov.kz/kz/napravleniya-razvitiya/apk-kazahstana/>

References

- 1 ҚР Президенті Н.А.Назарбаевтың халқына Жолдауы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Астана. 14 желтоқсан, 2012 жыл.
- 2 «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2014 жылғы қорытындылары және 2015 жылға арналған міндеттері туралы» есебі
- 3 www.egemen.kz // 25.03.11; 12.11.11
- 4 <http://mgov.kz/kz/napravleniya-razvitiya/apk-kazahstana/>